

KATARZYNA PADUCH
WNHiS UKSW, Warszawa

KSIĘGA AUTOGRAFÓW ZWIEDZAJĄCYCH PAŁAC W PODHORECACH W LATACH 1923 – 1930

Pałac w Podhorcach w XVIII i XIX wieku nazywany był „Panteonem Galicji”, „Pomnikiem Dawnego Rycerstwa Polskiego”, czy także „Wawelem Wschodu”. Cieszył się w XIX oraz XX wieku ogromnym zainteresowaniem zwiedzających¹. W rezydencji znajdowało się swoiste „muzeum narodowe” umiejscowione w jedenastu salach na pierwszym piętrze pałacu². Po zwiedzaniu rezydencji goście wpisywali się do specjalnej księgi³. Przedmiotem niniejszego artykułu będzie jedna z zachowanych ksiąg gości pałacu podhoreckiego, zawierająca autografy osób zwiedzających pałac w latach 1923-1930⁴. Zaznaczyć należy, iż w wyniku działań militarnych I wojny światowej oraz wojny 1920 roku, pałac podhorecki został zniszczony. Ówcześni właściciele Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946)⁵ oraz jej syn Roman Władysław Sanguszko (1901-1984)⁶ ewakuowali z rezydencji

¹ A. Hanaka, *Leon Rzewuski kustosz kolekcji w Podhorcach*, „Muzealnictwo”, nr 48/2007, s. 69; S. J., *Jeszcze coś o Podhorcach (list do przyjaciela)*, „Rozmaitości”, nr 34/1828, s. 279-280; A. P. Pijanowski, *Podhorce*, „Nowa Szkoła”, nr 9/1997, s. 56; J. M. Marszalska, *Biblioteka i Archiwum Sanguszków: zarys dziejów*, Tarnów 2000, s. 129.

² Szczegółowy opis jedenastu sal muzealnych pałacu podhoreckiego można znaleźć w m.in.: Zob. J. K. Ostrowski, J. T. Petrus, *Podhorce: dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*, s. 13-30; R. Aftanazy, *Materiały do dziejów rezydencji*, red. A. J. Baranowski, t. 7a, Warszawa 1990, s. 436-449; W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, Łańcuchów 1984, s. 42-89.

³ S. J., *Jeszcze coś o Podhorcach...*, s. 280; W. Kryczyński, op. cit., s. 90.

⁴ *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach 1923-1930*, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej ANKr), Archiwum Sanguszków (dalej Arch. Sang.), sygn. Podh. II 191, b. s. Prezentowana księga nie posiada numeracji stron lub kart. W Narodowym Archiwum w Krakowie (oddział na Wawelu) zachowały się następujące księgi gości pałacu podhoreckiego: *Księga zwiedzających zamek podhorecki 1826-1834*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 76, b. s.; *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach 1835-1898*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 189, s. 1-338 in, s.; *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach 1923-1930*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 191, b. s.; *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach 1887-1935*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 204, b. s.

⁵ Konstancja z d. Zamoyska Sanguszkowa (1864-1946) – córka Stanisława Kostki Zamoyskiego i Róży Marii z Potockich. W 1895 r. poślubiła Eustachego Stanisława Sanguszkę. Działała w stowarzyszeniach oraz instytucjach charytatywnych i religijnych. Po śmierci w 1903 r. Eustachego Stanisława Sanguszki zajęła się wychowaniem swojego jedynego syna, Romana Władysława Sanguszki; J. M. Marszalska, *Sanguszkowa Konstancja z d. Zamoyska (1864-1946)*, *Słownik Pracowników Książki Polskiej* (dalej SPKP), red. H. Tadeusiewicz, Suplement II, Warszawa 2000, s. 137-138; A. Z. Sołtys, *Archiwalia sanguszkowskie w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie, w: Wokół Sanguszków: dzieje-sztuka-kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej 29-30 czerwca 2006, Ratusz, Muzeum Okręgowe w Tarnowie*, Tarnów 2007, s. 9-12.

⁶ Roman Władysław Sanguszko (1901-1984) – ziemianin, hodowca koni arabskich. Syn namiestnika Galicji Eustachego Stanisława Sanguszki oraz Konstancji z Zamoyskich. W 1937 r. poślubił Wandę z Turzańskich 1° Krynicką (1894-1937) r. Z tego małżeństwa miał syna Piotra (1937-1989). Następnie poślubił Germaine Lucie

cenne przedmioty. W związku z tym goście pałacu w Podhorcach zwiedzając go, nie mogli zapoznać się ze wszystkimi pamiątkami należącymi do przedstawicieli rodzin Koniecpolskich, Rzewuskich, Sobieskich czy Sanguszków, które wcześniej się tam znajdowały. Na pewno jednak mogli podziwiać wspaniałą architekturę rezydencji i rozpościerające się z pałacowych tarasów widoki⁷. Na łamach czasopisma „Sztuki Piękne” – Adolf Szyszko – Bohusz następująco scharakteryzował stan pałacu po wspomnianych wyżej konfliktach zbrojnych: *Pamiętamy go jeszcze z w pełni tej okazałości. Niestety, niewiele z niej pozostało. Kwaterunki różnych sztabów austriackich, węgierskich, a następnie ukraińskich i polskich nie przyczyniły się do utrzymania jego zbiorów w dobrym stanie. Najazd bolszewicki w r. 1920 rozprószył zbiory, tak, że dziś puste sale, odarte z makat ściany, zawilgocone stropy i tu i ówdzie rozrzucone meble połamane witają zwiedzającego, przerażeniem okiem szukając śladów dawnej świetności*⁸. W podobnym tonie na łamach monografii *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego* wypowiedzieli się Aleksander Czołowski i Bogdan Janusz pisząc: *W okresie wojny przechodził zamek burzliwe i groźne chwile, [...] Uległo uszkodzeniu mnóstwo przedmiotów. Uległy mu boazerie, ściany, posadzki, stropy, w całości jednak wsiły Podhorce obronną ręką. Szkody niepowetowane wyrządziły zamkowi dopiero kilkumiesięczne rządy ukraińców a następnie inwazja bolszewików. Jedni i drudzy, zajęwszy zamek, wręcz pastwili się nad pozostałymi jeszcze pamiątkami, rąbiąc je, łamiąc, niszcząc i dziurawiąc, czego ślady na każdym kroku widać*⁹. Trudno jednoznacznie stwierdzić, jakie pamiątki przeszłości mogli zobaczyć zwiedzający pałac podhorecki w latach 1923-1930. Większe prace nad przywróceniem świetności pałacu podhoreckiego podjęli jego ówczesni właściciele (Roman Władysław Sanguszko wraz swoją matką księżną Konstancją z Zamoyskich Sanguszkową) w latach trzydziestych, przygotowując rezydencję na obchody 250 rocznicy odsieczy wiedeńskiej, przypadającej w 1933 r.¹⁰

Księga zwiedzających pałac w Podhorcach od 1923 do 1930 r. zawiera około tysiąc siedemset podpisów. A zatem autografy w księdze umieszczane były przez siedem lat jej prowadzenia. Księga ta stanowiła „oddzielny” dokument. Podpisy osób zwiedzających Podhorce w latach 1923-1930 powinny zostać umieszczone w *Księdze autografów zwiedzających zamek w Podhorcach w latach 1887-1935*¹¹. Księga gości z lat 1887-1935 zawiera około tysiąca podpisów osób zwiedzających muzeum podhoreckie przez czterdzieści osiem lat jej prowadzenia. W księdze gości pałacu podhoreckiego z lat 1887-1935 znalazły się autografy osób piastujących różne godności, wywodzących się z najróżniejszych warstw społecznych. Znajdują się tam również szczegółowe opisy wizyt znamienitych gości, czy też dedykacje nawiązujące do tradycji patriotycznych lub historii pałacu. We wspomnianej księdze widnieją też podpisy grup zorganizowanych zwiedzających Podhorce oraz wpisy

Armand Gontaur de Biron; A. Biernacki, *Sanguszko Roman Władysław Stanisław Andrzej (1901-1984)*, *Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław-Kraków-Warszawa 1992-1993, s. 509-510.

⁷ Historia pałacu w Podhorcach została zaprezentowana m.in. Zob. R. Aftanazy, op. cit., s. 424-465; Bańburski K., Szpunar A., *Zamek w Podhorcach w posiadaniu Rzewuskich i Sanguszków*, „Zamoysko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, t. 2/2004, s. 139-153; Z. Bania, *Pałac w Podhorcach*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 13/1981, s. 97-170.

⁸ A. Szyszko-Bohusz, *Podhorce*, „Sztuki Piękne: miesięcznik poświęcony architekturze, rzeźbie, malarstwu, grafice i zdobnictwu, Organ Polskiego Instytutu Sztuk Pięknych”, R. 1/1924-1925, s. 154.

⁹ A. Czołowski, B. Janusz, *Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego*, Tarnopol 1926, s. 96-97.

¹⁰ K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 152; J. K. Ostrowski, J. T. Petrus, op. cit., s. 40-41.

¹¹ *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach 1887-1935*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 204, b. s.

ówczesnych właścicieli pałacu: Konstancji z Zamoyskich Sanguszkowej oraz jej syna Romana Władysława Sanguszki¹².

Wśród autografów i wpisów umieszczonych w *Księdze autografów zwiedzających zamek w Podhorcach w latach 1923-1930* można wyróżnić różne grupy podpisów. Dominującą grupą autografów są podpisy młodzieży szkolnej, harcerzy, a także autografy osób dorosłych zwiedzających pałac w ramach wycieczek organizowanych z instytucji naukowych. Kolejną grupę podpisów stanowią autografy przedstawicieli ziemiaństwa polskiego. W analizowanej księdze gości występują również autografy znamienitych badaczy, wybitnych profesorów, czy też wysokiej rangi duchownych. Jako oddzielną grupę podpisów można wyróżnić autografy okolicznych mieszkańców. Sporą ilość odwiedzających stanowią osoby pochodzące z miast oraz też miejscowości położonych niedaleko Podhorców¹³.

Księga gości z lat 1923 – 1930 rozpoczyna się wpisem zamieszczonym przez ks. dr Lucjana Tokarskiego, który zapisał: *Wycieczka uczniów Gimnazjum III. im. M. Kopernika w Tarnopolu dnia 6 V 1923 roku, zwiedzając pomniki przeszłości dziejowej kultury polskiej na kresach swe podpisy podłożyła*¹⁴. Po wpisie tym złożyli swoje podpisy nauczyciele i uczniowie zwiedzający wówczas pałac¹⁵. Autografy z dedykacją nawiązującą do tradycji patriotycznej złożyły też harcerki z II Lwowskiej Żeńskiej Drużyny Harcerskiej¹⁶, VI Lwowskiej Żeńskiej Drużyny Harcerskiej¹⁷ oraz I Złoczowskiej Żeńskiej Drużyny Harcerskiej¹⁸. Dnia 21 maja 1923 r. w księdze pozostawiły następujący zapis [...] *Niech Bóg ma w opiece prochy tych co zamek zbudowali dla obrony granic Ojczyzny naszej i sami życie za Nią dali i niech nam pozwoli być godnymi następcami ojców naszych*¹⁹. Wpis odnoszący się do ówczesnej sytuacji pałacu złożyła dnia 31 maja 1923 r. wycieczka ze Lwowa. Po jej wizycie w księdze gości pozostał następujący zapis: *Dnia 31 V 1923 wycieczka ze Lwowa zwiedziła ten zamek i po naocznem stwierdzeniu jego obecnego upadku gorąco apelują do całego społeczeństwa o poruszenie piekającej sprawy koniecznej restauracji zamku tego, jako jedyne prawie obecnie żywego pomnika pracy, kultury i dorobku naszego, na rubieżach*

¹² Zob. K. Paduch, *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach w latach 1887-1935 z lat 1887-1935, III Lubelska Jesień Historyczna. Materiały konferencyjne*, pod red. M. Dolecka, K. Jakimowicz, A. Sykała, Lublin 2015, s. 91-105.

¹³ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

¹⁴ Ibidem, b. s.

¹⁵ Ibidem, b. s.

¹⁶ II Lwowska Drużyna Harcerki im. Waleriana Łukasińskiego założona w 1912 r. przez Marię Germanównę. Jesienią 1924 r. z powodu braku drużynowej drużyna została rozwiązana. Dnia 15 września 1925 r. harcerki wznowiły działalność.; I. Kozimal, *Lwowska Chorągiew Harcerki ZHP w latach 1911-1939*, Przemyśl 2003, s. 76-79.

¹⁷ VI Lwowska Żeńska Drużyna Harcerska im. Zawiszy Czarnego została założona przez Jadwigę Ogibowską (1906-1928). Powstała w 1922 lub 1923 r. przy Gimnazjum im. Królowej Jadwigi we Lwowie. Liczyła około 30-40 harcerki; Por. J. z Mackiewiczów Orkiszowa, *Zarys historii VI drużyny żeńskiej im. Zawiszy Czarnego, XIII Państwowe Liceum i gimnazjum im. Królowej Jadwigi we Lwowie (nr 573) lata 1879-1938/39 zachowane w pamięci; rys historyczny i działalność szkoły do roku 1939 (wybrane tematy)*, opr. E. Fedyk, Kraków 2007, s. 88-89; I. Kozimal, op. cit., s. 85-87.

¹⁸ I Drużyna Harcerska im. Królowej Jadwigi w Złoczowie powstała w 1914 r. W latach 1914-1920 ze względu na działania wojenne i inwazję armii bolszewickiej zawiesiła działalność. Po zakończeniu działań wojennych w 1920 r. drużyna wznowiła działalność. W latach 1924-1925 harcerki m.in. opiekowały się grobami poległych żołnierzy polskich, czy też brały udział w obchodach świąt narodowych; I. Kozimal, op. cit., s. 238-239.

¹⁹ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

*Rzeczypospolitej; wszelakimi drogami jako prasą apeluję do posłów, rządów do ofiarności publicznej. Czekamy żalując nie tracąc nadziei*²⁰.

Do pałacu w Podhorcach przybywały także wycieczki z miast położonych niedaleko rezydencji. Dnia 15 czerwca 1927 r. zwiedzała pałac wycieczka ze Szkoły Żeńskiej im. Adama Mickiewicza ze Złoczowa²¹. Kolejna grupa uczniów ze Złoczowa odwiedziła pałac dnia 29 czerwca 1927 r.²² Również w 1927 r. rezydencję magnacką odwiedziła grupa harcerzy z Milanówka pod Warszawą. Harcerze z I Milanowieckiej Drużyny Harcerskiej²³, zwiedzili rezydencję Sanguszków dnia 29 lipca 1927 r. w ramach wycieczki, którą odbywali po kresach w dniach 26 – 31 lipca 1927 r.²⁴

Oprócz wyżej wymienionych zorganizowanych grup zwiedzających pałac w 1927 r. Podhorce odwiedzili m.in. wczasowicze ze Lwowa (11 sierpnia) oraz grupy zorganizowane z Lidy (13 sierpnia), z Oleska (14 sierpnia) ze Złoczowa (15 sierpnia), z Kontór (21 sierpnia), ze Złoczowa (21 sierpnia), z Dubia (21 sierpnia), z Brodów (22 sierpnia)²⁵.

W 1928 r. również duża liczba grup zorganizowanych zwiedzała pałac. Dnia 2 czerwca 1928 r. gościły w muzeum dwie wycieczki. Były to: wycieczka Państwowego Męskiego Seminarium Nauczycielskiego z Ursynowa²⁶ oraz gimnazjaliści z Gródka²⁷. W 1928 r. muzeum podhoreckie zwiedzili m.in. uczniowie z Zabłacia i Wadkowiec (15 czerwca), młodzież z Niw i Wierzbna (15 czerwca) uczniowie z Ostroga nad Horyniem (19 lipca), a także grupy zorganizowane z Rontów (29 lipca), z Kobrynia (1 sierpnia), z Brodów (19 sierpnia)²⁸. Oprócz wspomnianych wycieczek szkolnych pałac zwiedzili także dnia 24 czerwca 1928 r. studenci Akademickiego Koła Historyków Sztuki Uniwersytetu im. Jana Kazimierza ze Lwowa²⁹. Kolejną grupą zwiedzających była wycieczka uczestniczek Kursu Gospodarstwa Domowego z Oleska, która gościła w pałacu 8 lipca 1928 r.³⁰ Podobnie jak w roku poprzednim, w pałacu gościli harcerze. Dnia 22 lipca 1928 r. muzeum zwiedzili uczestnicy obozu wędrownego

²⁰ Podczas I wojny światowej oraz wojny 1920 r. pałac w Podhorcach znajdował się w strefie przy frontowej działań militarnych. Rezydencja Sanguszków była okupowana przez wojska rosyjskie, austro-węgierskie, niemieckie, ukraińskie. Szczegółowy przebieg działań wojennych z lat 1914-1920 opisał świadek tamtych wydarzeń, ówczesny zarządca pałacu, Marcin Grabikowski. Zob. M. Grabikowski, *Zamek w Podhorcach w okresie wielkiej wojny 1914-1920: kronika Burgrabiego Marcina Grabikowskiego*, Gumniska 1931, K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 151-152; *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

²¹ Ibidem, b. s.

²² Ibidem, b. s.

²³ W 1920 r. powstała w Milanówku pierwsza drużyna harcerska przy tamtejszym gimnazjum. Drużyna ta zrzeszała chłopców i dziewczęta. Chłopcy należeli do 18 Mazowieckiej Drużyny Harcerskiej im. Bartosza Głowackiego, natomiast dziewczęta w 1929 r. utworzyły I Drużynę Harcerską im. Orłąt Lwowskich. Harcerze z Milanówka w 1927 r. odbywali 24-dniowy obóz po Karpatach Wschodnich i Podolu; Z. Żuławska, *Milanówek 1899-1939: dokumenty i wspomnienia*, Milanówek 1994, s. 49-50.

²⁴ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

²⁵ Ibidem, b. s.

²⁶ Państwowe Męskie Seminarium Nauczycielskie z Ursynowa – szkołę reaktywował w 1922 r. Wincenty Tyrankiewicz (1887-1964). Początkowo pracował w seminarium jako nauczyciel, następnie zaś w latach 1925-1937 pełnił funkcję dyrektora. W szkole tej w latach 1926-1932 pracowała również jego żona Helena Teresa Olga z Szafarów Tyrankiewiczowa (1885-1969); E. J. Maliński, *Helena i Wincent Tyrankiewiczowie: szkic biograficzny*, Jelenia Góra 1989, s. 6-24.

²⁷ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

²⁸ Ibidem, b. s.

²⁹ Ibidem, b. s.

³⁰ Ibidem, b. s.

23-ej Warszawskiej Drużyny Harcerskiej³¹. Natomiast dnia 19 sierpnia 1928 r. w pałacu pojawiła się wycieczka oficerów wraz z rodzinami ze Lwowa, którzy stacjonowali tymczasowo w miejscowości Biały Kamień³². Wśród grup wycieczkowych zwiedzających muzeum podhoreckie w 1929 r. podobnie jak w poprzednich latach również dominowały wycieczki szkolne. W tym roku pałac odwiedziła m.in. wycieczka szkolna z Gimnazjum im. Adama Mickiewicza ze Lwowa (25 maja), uczennice Zakładów Naukowych im. Zofii Strzałkowskiej ze Lwowa (2 czerwca), Gimnazjum Żeńskie z Brodów (8 czerwca), Gimnazjum Żeńskie im. Marii Konopnickiej z Tarnopola (26 czerwca)³³. W roku 1929 również drużyny harcerskie zwiedzały muzeum. Dnia 2 czerwca 1929 r. pałac odwiedziły I i II Drużyna Harcerska ze Złoczowa. W dniu 17 czerwca 1929 r. eksponaty zgromadzone w rezydencji podziwiali uczestnicy Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego z Brodów. Natomiast dnia 24 czerwca 1929 r. zwiedzali pałac uczestnicy wycieczki ze Szkoły Handlowej ze Złoczowa³⁴.

W 1930 r. zwiedzali pałac m.in. gimnazjaliści z klasy VIII B z Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego ze Złoczowa (16 lutego), uczestnicy kursu nauczycielskiego z Brodów (7 lipca 1930)³⁵. Warto wspomnieć, iż dnia 27 czerwca 1930 r. odwiedzili rezydencję uczniowie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” z Brodów³⁶.

Niezwykle interesujące dedykacje pozostawili harcerze, którzy w 1930 r. zwiedzali pałac. Pierwsza ze wspomnianych dedykacji należy do harcerzy ze Śląska Opolskiego. W księdze gości pozostawili następujący zapis: *Na wieczną pamiątkę wpisują się Harcerze Polscy z Niemiec Śląska Opolskiego, którzy objeżdżają rowerami dookoła Polski. Podhorce dnia 5 lipca 1930 roku.* Obok wpisu odcisnięto pieczętą z napisem następującej treści: *Z.H.P. w Niemczech Śląsk Opolski. Wyprawa harcerzy rowerami dookoła Polski*³⁷. Drugi wpis pozostawili w księdze gości harcerze z Wielkopolski: *Drużyna harcerska im. Jana Sobieskiego z Kościana w Wielkopolsce postanowiła sobie zwiedzić dom i miejsce zamieszkania swego patrona. W dniu pobytu wycieczki na pamiątkę wpisują dnia 15 lipca 1930 r.*³⁸

³¹ 23 Warszawska Drużyna Harcerska im. Bolesława Chrobrego – założona w 1920 r. przez A. Stażyńskiego przy Gimnazjum im. Stefana Batorego. Początkowo otrzymała numer 36 następnie zaś przyjęła numer 23; *23 Dr. Harc. im. Kr. Bol. Chrobrego 1920-1930*, Warszawa 1930, s. 1-3; *Księga autografów zwiedzających zamek....*, b. s.

³² Ibidem, b. s.

³³ Ibidem, b. s.

³⁴ Ibidem, b. s.

³⁵ Ibidem, b. s.

³⁶ Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Brodach zostało założone w 1891 r. Według stanu z 1911 r. było jedną z 45 placówek tego towarzystwa działającego na terenie Okręgu V Lwowskiego; J. Glińska, B. Serwiński, S. Zaborniaka, *Budownictwo Sportowe w działalności Towarzystwa Gimnastycznego Sokół Okręgu V Lwowskiego (1884-1914), Szkice z działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (1867-2006)*, red. S. Zaborniaka, P. Króla, Rzeszów 2010, s. 71-74; *Księga autografów zwiedzających zamek....*, b. s.

³⁷ Trudno jednoznacznie stwierdzić, która z polskich drużyn harcerskich skupionych w Związku Harcerstwa Polskiego w Niemczech działających na terenie Śląska Opolskiego odwiedziła pałac. Do 1934 r. na terenie Śląska działały dwa hufce bytomski i raciborsko – gliwicki. Natomiast od 1924 r. działała drużyna w Opolu; Zob. H. Kapiszewski, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech: zarys historyczny ze szczególnym uwzględnieniem lat 1933-1939*, Warszawa 1969, s. 122-129; *Księga autografów zwiedzających zamek....*, b. s.

³⁸ Pierwsza drużyna harcerska w Kościanie powstała w 1912 r. z inicjatywy: Teofila Jórge, Henryka Zagierskiego, Józefa Kamińskiego. W 1913 r. drużyna przyjęła nazwę „I Drużyna Skautowa im. Jana III Sobieskiego w Kościanie”. W 1930 r. harcerze z drużyny uczestniczyli w 11 obozach: dwóch wędrownych, sześciu stałych oraz trzech dla zuchów. W 1930 r. harcerze odbyli 3 tygodniowy obóz wędrowny „Szlakiem Sobieskiego” po Podolu; R. Potok, K. Jankowska, *100 lat Kościańskiego Harcerstwa. Zarys dziejów 1912-2012*, Kościana 2013, s. 9, 17, 90, 92; *Księga autografów zwiedzających zamek....*, b. s.

Wycieczki młodzieży szkolnej miały przede wszystkim charakter rekreacyjny i krajoznawczy. Wyjazdy szkolne miały też za zadanie pokazanie najważniejszych zabytków i miejsc historycznych znajdujących się w najbliższej okolicy. Dla przykładu można wspomnieć, iż uczniowie Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego ze Złoczowa na jednodniowe wycieczki jeździli m.in. do Oleska, Białego Kamienia, Firlejówki. Najwięcej jednak wycieczek uczniów tej placówki edukacyjnej przyjeżdżało do Podhorców, podobnie zresztą jak uczniów Gimnazjum im. Adama Mickiewicza ze Złoczowa. W rezydencji Sanguszków zwiedzali pałac, kościół, zajazd i wspaniały park³⁹. Jeden z uczniów Gimnazjum ze Złoczowa tak oto wspomina swój pobyt w pałacu podhoreckim z okazji obchodów 250 rocznicy odsieczy wiedeńskiej: *Zamek – to wspaniała rezydencja pańska, zbudowana na północnym stoku wzniesienia. Obszerna budowla ze strzelistymi wieżycami, oparta na grubych kamiennych fundamentach, górowała nad okolicą – cała w bieli. Wokół zamku szerokie tarasy dawały wgląd w okolicę. [...] Do zamku prowadził pięknie utrzymany park z wysokimi drzewami po bokach, a środkiem aleje strzyżonych trawników i krzewów – żywopłotów. W północno-wschodnim rogu tarasu był orzech, rzekomo sadzony ręką króla Jana III. [...] Na I piętrze zamku – muzeum. Zgromadzono tu liczne pamiątki historyczne. A były to: szable, miecze, tureckie jutagany, kopie, berdysze, szyszaki, kolczugi husarskie zbroje ze skrzydłami, portrety oraz chorągwie i namioty. Stały one [namioty] rozwinięte na środku sali, a pochodziły przeważnie ze zdobyczy na Turkach. To była pogładowa lekcja historii*⁴⁰.

W prezentowanej księdze gości znajdują się też autografy przedstawicieli znakomitych rodów polskich, którzy przybywali do rezydencji najczęściej w grupach. Na pierwszych kartach księgi, pod datą 5 lipca 1925 r. widoczne są autografy, należące do Natalii z Tyszkiewiczów Siemieńskiej (ur. 1894)⁴¹ oraz jej męża Jana Siemieńskiego (1894-1963)⁴², którzy zwiedzali pałac w towarzystwie Artura Tarnowskiego⁴³. W kilkanaście dni później, 19 lipca 1925 r. gościli w pałacu Adam Zamoyski z Wysocka (1872-1933)⁴⁴, Jerzy Potocki z Pomorzana (1889-1961)⁴⁵ oraz jego stryjeczny brat, Józef Potocki (1895-1968)⁴⁶. Według zapisów

³⁹ M. Szymka, A. Drobenki, W. Gniewka –Węgrzyna, *Księga pamiątkowa Gimnazjum Złoczowskiego 1873-1939*, Kraków 1992, s. 19, 64; J. Błoński, *Pamiętnik 1891-1939*, Kraków 1981, s. 27.

⁴⁰ W. Gniewek-Węgrzyn, *Złoczów – Miasto mojej młodości, Księga pamiątkowa Gimnazjum Złoczowskiego 1873-1939*, M. Szymka, A. Drobenki, W. Gniewka –Węgrzyna, Kraków 1992, s. 267-268.

⁴¹ Natalia z Tyszkiewiczów Siemieńska (ur. 1894) – córka Jana i Natalii hr. Tarnowskiej. E. Borowski, *Genealogie niektórych Polskich Rodzin utytułowanych*, s. 1, Buenos Aires-Paryż 1964, s. 80.

⁴² Jan Stanisław Siemieński (1894-1963) – syn Stanisława Siemieńskiego (1864-1918) i Zofii hr. Tarnowskiej (1869-1954); Ibidem, s. 80.

⁴³ Artur Tarnowski (1903-1984) – ziemianin, właściciel dóbr dzikowskich. W latach 1935-1937 pełnił funkcję posła na Sejm. Dnia 17 lipca 1931 r. poślubił Różę z Zamoyskich (ur. 1911); A. Brzozowicz, *Magnateria na koneckich włościach: genealogia rodów Odrowążów, Malachowskich i Tarnowskich*, Warszawa 2008, s. 168.; *Księga autografów zwiedzających zamek...* b. s.

⁴⁴ Hr. Adam Zdzisław Zamoyski (1872-1933) – syn hr. Stefana Zamoyskiego i Zofii Potockiej hr. Piława; E. Borowski, *Genealogie niektórych Polskich Rodzin utytułowanych*, s. 2, Buenos Aires-Paryż 1966, s. 63.

⁴⁵ Jerzy Potocki (1889-1961) – ziemianin, senator. Był wnukiem namiestnika Galicji Alfreda Potockiego (1822-1889) i Marii Klementyny z Sanguszków (1830-1903) oraz synem Romana Potockiego (1851-1915) i jego żony Elżbiety z Radziwiłłów (1861-1950). Po śmierci ojca otrzymał dobra Pomorzana. Przyczynił się do odrestaurowania pałacu w Pomorzana; A. Szklarska-Lohmannowa, *Potocki Jerzy (1889-1961)*, PSB, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1984-1985, s. 47-49; T. Bagińska-Żurawska, M. Paterak, *Rodowe Mauzoleum Potockich w Łańcutu*, „Spotkanie z zabytkami”, nr 11/2008, s. 23-25.

⁴⁶ Józef Alfred Potocki (1895-1968) – dyplomata. Syn Józefa Mikołaja Potockiego oraz Heleny z Radziwiłłów. W 1930 r. ożenił się z Krystyną z Radziwiłłów; A. Szklarska-Lohmannowa, *Potocki Józef Alfred (1895-1961)*, PSB,

w księdze następne wizyty Potockich z Pomorzana miały miejsce dnia 3 października 1926 r. oraz 5 października 1929 r.⁴⁷ Dnia 26 marca 1927 r. pałac podhorecki odwiedziła rodzina Czartoryskich m.in. Witold Czartoryski (1864-1945) z żoną Jadwigą z Dzieduszyckich Czartoryską (1867-1941). Zwiedzali oni pałac w towarzystwie dzieci: Witolda juniora (1908-1954), Adama Józefa (1906-1998) oraz Piotra (1909-1993)⁴⁸.

Kolejnych gości księżęta Sanguszkowie przyjmowali prawdopodobnie w okolicach 16 października 1927 r. Przybyli wówczas do Podhorców Ksawery Krasicki (1874-1950) z żoną Zofią z Grocholskich Krasicką (ur. 1889)⁴⁹ oraz szwagrem Ksawerym Grocholskim (1903-1947)⁵⁰. Składając autografy zaznaczyli, iż przyjechali do rezydencji Fiatem 507⁵¹. Tuż obok wyżej wymienionych autografów podpisał się Henryk Grocholski, który zanotował: *Pierwszy raz w cudownych Podhorcach za co bardzo dziękuję*⁵². Wspomniany Henryk Grocholski nie omieszczał zaznaczyć, obok wpisu, iż przybył do pałacu Fiatem 501⁵³. Obok tej dedykacji podpisali się Roman Władysław Sanguszko i Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa, co wskazuje, iż byli oni obecni podczas wizyty rodziny Grocholskich w rezydencji⁵⁴. Warto zwrócić uwagę, iż podkreślenie we wspomnianych wyżej wpisach środka transportu, jakim rodziny przybyły do pałacu, może być związane z powszechnie wówczas znaną pasją Romana Władysława Sanguszki do samochodów. Książę posiadał wspaniałą kolekcję samochodów, a także był członkiem zarządu Krakowskiego Klubu Automobilowego⁵⁵.

Wśród wielu autografów złożonych w księdze gości warto też zaznaczyć, iż dnia 20 października 1929 r. przebywała w rezydencji podhoreckiej Felicja ze Szczepańskich Skarbkowa (1872-1963)⁵⁶. Przybyła do pałacu prawdopodobnie w towarzystwie m.in. Jana Serwatowskiego (1912-1990), Wandy Serwatowskiej (ur. 1916) oraz Marii Serwatowskiej (1908-1967)⁵⁷. Po raz drugi Felicja ze Szczepańskich Skarbkowa gościła w Podhorcach w 1930 r. Po jej wizycie w księdze gości pozostała następująca dedykacja: *28 kwietnia Felicja Skarbkówna z towarzyszką z Anglii Seadys Clecps żałują mocno że nie mogą mieć stąd ani widoków ani broszury na pamiątkę*⁵⁸. Wpis ten dostarcza cennych informacji dotyczących zwiedzania

t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1984-1985, s. 81-82.

⁴⁷ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁴⁸ *Ibidem*, b. s.; E. Borowski, *Genealogie niektórych Polskich Rodzin...*, s. 2, s. 18-20.

⁴⁹ Zofia z Grocholskich Krasicka (ur. 1889) – córka Tadeusza Przemysława Michała Grocholskiego (1839-1913) i Zofii z Zamojskich (1865-1957). Jej matka była córką Stanisława Zamoyskiego i Róży z Potockich. Zofia z Grocholskich Krasicka gościła w pałacu swej ciotki, siostry matki – Konstancji z Zamoyskich Sanguszkowej; E. Borowski, *Genealogie niektórych Polskich Rodzin...*, s. 1, s. 55-56.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 55-56.

⁵¹ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁵² *Ibidem*, b. s.

⁵³ *Ibidem*, b. s.

⁵⁴ *Ibidem*, b. s.

⁵⁵ A. Biernacki, *op. cit.*, s. 509-510.

⁵⁶ Felicja Maria ze Szczepańskich Skarbkowa (1872-1963) – działaczka społeczna. Córka Aleksandra Szczepańskiego (1834-1918) oraz Melanii Marii z Serwatowskich (1842-1924). W 1892 r. poślubiła Andrzeja Maksymiliana Fredrę, natomiast w 1901 r. wyszła za mąż za Aleksandra Skarbkę; E. Orman, *Skarbkowa ze Szczepańskich Felicja Maria (1872-1963)*, PSB, t. 38, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków 1997-1998, s. 33-35.

⁵⁷ Prawdopodobnie są to dzieci ziemianina Władysława Józefa Serwatowskiego (1873-1940 lub 1941) i Wandy z Kozielskich Puzynianki (ur. 1881); A. Szklarska – Lohmannowa, *Serwatowski Władysław Józef (1873-1940 lub 1941)*, PSB, t. 36, red. H. Markiewicz, s. 339-340.

⁵⁸ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

muzeum podhoreckiego. Otóż po zwiedzaniu rezydencji turyści nie mieli możliwości zakupić okolicznościowej widokówki czy też broszury informacyjnej. Ta sytuacja nie powinna dziwić, gdyż rezydencja podhorecka była muzeum rodzowym udostępnianym zwiedzającym dzięki wspólnemu interesowi rodziny Sanguszków, ich koneksjom rodzowym, czy towarzyskim.

Wśród wielu rodzin arystokratycznych, które odwiedziły pałac, w księdze gości widnieją autografy należące m.in. do reprezentantów rodzin Czartoryskich, Lubomirskich, Sapiehów⁵⁹.

Na przestrzeni wieków zwiedzało pałac w Podhorcach wielu znamienitych uczonych, badaczy, wysokich rangą duchownych. Wśród tej grupy osób znajduje się m.in. autograf prof. Zygmunta Kamińskiego (1888-1969)⁶⁰. Profesor wraz ze swoimi studentami gościł w rezydencji w ramach wyjazdu naukowego studentów Architektury Politechniki Warszawskiej. Grupa jak zaznaczono w księdze gości zwiedziła dnia 8 maja 1923 r. pałac i zabytki znajdujące się w Podhorcach⁶¹. Kolejną znamienitą osobą, która odwiedziła pałac był szef Misji Francuskiej w Polsce, generał Charles Joseph Dupont (1863-1935). Przebywał on w Podhorcach 21 czerwca 1923 r., w towarzystwie Remigiusza Grocholskiego (1888-1965)⁶², który w księdze gości zapisał: *Odwiedziłem Podhorce, towarzysząc w podróży Generalowi Dupont szefowi misji Francuskiej w Rzpltej Polskiej, po wschodniej Galicji. Rad byłem móc pokazać klejnot ziem polskich – zamek Podhorecki, który nawet na tych, którzy wszystkie piękności Europy widzieli, imponujące wywiera wrażenie!*⁶³

Znakomitym gościem, który przybył obejrzeć zabytki pałacu, był ówczesny sekretarz marszałka sejmu, Józef Gotard Dwernicki (1897- 1944)⁶⁴. Złożył swój podpis w księdze gości dnia 25 sierpnia 1925 r.⁶⁵ Również w 1925 r. gościł w rezydencji znakomity badacz zamków i placów na kresach, historyk i prawnik dr Aleksander Czołowski (1885-1944)⁶⁶. Przebywał

⁵⁹ Ibidem, b. s.

⁶⁰ Zygmunt Kamiński (1888-1969) – malarz, grafik. W latach 1904-1905 studiował w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie, a od 1908 r. był studentem Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, gdzie kształcił się pod kierunkiem prof. Józefa Mehoffera. Po ukończeniu studiów w celu uzupełnienia wykształcenia wyjechał do Paryża. W 1914 r. był współtwórcą Wydziału Architektury na Politechnice Warszawskiej. W latach 1915-1960 kierował Katedrą i Zakładem Rysunku Odreźnego; Z. Porada, *Zygmunt Kamiński (1888-1969), Olimpijczycy z Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, Kraków 2014, s. 66-68.

⁶¹ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁶² Remigiusz Adam Grocholski (1888-1965) – oficer służby stałej kawalerii Wojska Polskiego. Syn ziemianina Tadeusza Grocholskiego i Zofii z Zamoyskich. Od lipca do października 1919 r. uczestnik pierwszego kursu Wojennej Szkoły Sztabu Generalnego. W listopadzie 1921 r. został inspektorem granicy wojskowej w województwie wołyńskim. W 1923 r. pracował w Wojskowym Instytucie Naukowo – Wydawniczym, a następnie został zatrudniony jako tłumacz w Wyższej Szkole Wojennej; A. K. Kunert, *Grocholski Remigiusz Adam (1888-1965), Słownik Biograficzny konspiracji Warszawskiej 1939-1944*, Warszawa 1987, s. 75-76.

⁶³ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁶⁴ Józef Gotard Dwernicki (1897-1944) – prawnik. Ukończył studia prawnicze we Lwowie i w Warszawie. W 1920 r. pełnił służbę w 8 Pułku Ułanów im. Księcia Józefa Poniatowskiego. W latach 1924-1930 pracował w sekretariacie marszałka sejmu. Pełnił swą funkcję wówczas, gdy marszałkami sejmu byli Maciej Rataj i Ignacy Daszyński. W 1928 r. poślubił Jadwigę Serwatowską (ur. 1905); D. Chłapowski, *Dwernicki Józef Gotard (1897-1944), Ziemiańscy w XX wieku: słownik biograficzny*, red. T. Epsztajn, S. Górzyński, B. Konarska, J. Leskiewiczowa, cz. 9, Warszawa 2010, s. 69-70.

⁶⁵ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁶⁶ Aleksander Czołowski (1865- 1944) – prawnik, archiwista, badacz. W 1890 r. uzyskał tytuł doktora filozofii na Uniwersytecie we Lwowie. W 1890 r. został sekretarzem Grona Konserwatorów dla Galicji Wschodniej. Od 1891 r. pracował jako archiwista w Archiwum Miasta Lwowa. Przyczynił się do powstania Muzeum Historycznego Miasta Lwowa, Galerii Narodowej Miasta Lwowa oraz Muzeum Narodowego im. Króla Jana III Sobieskiego; E. Laszka, *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865-1944)*, Łódź 2004, s. 13-15.

on w Podhorcach 29 września 1925 r., w towarzystwie prezesa Powiatowej Organizacji Narodowej, senatora dr Henryka Orlińskiego (1873-1953)⁶⁷ oraz konserwatora zabytków Bogdana Janusza (1888-1930)⁶⁸. Badacze gościli w pałacu w celu uzyskania materiałów potrzebnych do przygotowywanej przez nich publikacji: „Zabytki województwa Tarnopolskiego”. Monografia ta ukazała się w następnym roku (1926) i była jedną z pierwszych monografii regionalnych w Polsce⁶⁹. Na czele Komitetu Wydawniczego wydającego wzmiankowaną monografię oraz służącego pomocą dr Aleksandrowi Czołowskiemu i Bogdanowi Januszowi stał wojewoda tarnopolski – dr Lucjan Zawistowski (ur. 1876)⁷⁰. Być może w związku z pracami nad wspomnianą publikacją dwa razy gościł on w rezydencji podhoreckiej: 6 sierpnia 1925 r. oraz 11 października 1925 r.⁷¹ Według zapisów w księdze dr Aleksander Czołowski powtórnie gościł w Podhorcach dnia 30 sierpnia 1929 r. Razem z nim wizytę w rezydencji złożyli wówczas przedstawiciele Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie: dr Eugeniusz Doliński (ur. 1887)⁷² oraz dr Kazimierz Wais (1865-1934)⁷³.

Warto odnotować też, że dnia 16 września 1926 r. przebywał w Podhorcach archiwista i bibliotekarz rodziny Sanguszków, Mikołaj Piotrowski (1874-1931)⁷⁴. Według księgi gości jego powtórny pobyt miał miejsce w maju 1930 r. W dniu wyjazdu dnia 26 maja 1930 r. w księdze pozostawił następujący zapis: *Poruszony pięknnością i wzruszony przeszłością, Ze smutkiem opuszczam Podhorce*⁷⁵.

Rezydencję w Podhorcach odwiedził ówczesny biskup sufragan lwowski, późniejszy biskup diecezji tarnowskiej – ksiądz Franciszek Lisowski (1876-1939)⁷⁶. Dnia 14 maja 1929 r.

⁶⁷ Henryk Orliński (1873-1953) – działacz oświatowy, senator RP. W 1897 r. rozpoczął naukę filologii niemieckiej na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pracował jako nauczyciel m.in. w Brodach, Tarnopolu. Działał w licznych instytucjach oświatowych m.in. Komisji Egzaminacyjnej dla nauczycieli szkół ludowych w Tarnopolu. W latach 1922-1927 senator RP; B. Łopuszański, *Orliński Henryk (1873-1953)*, PSB, t. 24, red., E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 209-210

⁶⁸ Bogdan Janusz (1888-1930) – archeolog, publicysta. W 1907 r. pracował w Muzeum Szewczenki we Lwowie. Przed I wojną światową był redaktorem „Kuriera Lwowskiego” oraz twórcą rocznika bibliofilskiego „Exlibris”. W latach 1923-1926 pełnił funkcję konserwatora zabytków okręgu lwowskiego; H. Burchard, *Janusz Bogdan (1888-1930)*, PSB, red. K. Lepszy, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964, s. 587-588.

⁶⁹ A. Czołowski, B. Janusz, op. cit., s. V- VIII; H. Burchard, op. cit., s. 587-588.

⁷⁰ Lucjan Zawistowski (ur. 1876) – prawnik, urzędnik samorządowy. W 1899 r. uzyskał tytuł doktora prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim. W latach 1900-1918 pracował m.in. w starostwach w Przeworsku i Tarnowie. W latach 1923-1927 pełnił urząd wojewody tarnopolskiego; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 176.

⁷¹ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁷² Eugeniusz Doliński (ur. 1877) – lekarz, doktor nauk lekarskich. Pełnił funkcję naczelnego lekarza miejskiego we Lwowie, wykładowcy Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Został aresztowany 9 kwietnia 1940 r., a następnie skazany w 1941 r. na pięć lat łagru; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w 1918-1946: portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 94.

⁷³ Kazimierz Wais (1865-1934) – filozof, teolog. Studia z zakresu teologii odbył w Instytucie Teologicznym w Przemysłu oraz na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. W 1889 r. przyjął święcenia kapłańskie. Od 1908 r. związany z Uniwersytetem Lwowskim, gdzie był profesorem filozofii chrześcijańskiej i teologii fundamentalnej na Wydziale Teologicznym; J. Draus, op. cit., s. 37; *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁷⁴ Mikołaj Piotrowski (1874-1931) – historyk sztuki, bibliotekarz. Został zatrudniony przez Sanguszków jako bibliotekarz w Gumniskach. Opiekował się również księgozbiorem podhoreckim. Przyczynił się do wydania m.in. dzieła M. Grabikowskiego pt. *Zamek podhorecki w okresie wielkiej wojny 1914-1920*; J. M. Marszałska, *Piotrowski Mikołaj (1874-1931)*, SPKP, suplement 2, red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2000, s. 124.

⁷⁵ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁷⁶ Franciszek Lisowski (1876-1939) – sufragan lwowski, biskup tarnowski. Studiował teologię na Uniwersytecie we Lwowie. Następnie zaś naukę kontynuował na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. W latach 1912-1933

umieścił on w księdze gości następującą dedykację: *Serdeczna podzięką za staropolską gościnność i z błogosławieństwem pasterskim ks. Franciszek Lisowski, Bp. Sufr. Lwowski*⁷⁷.

Pamiętki zgromadzone w ciągu wieków w Podhorcach zwiedzał dnia 13 lipca 1929 r. major Wojska Polskiego, lekarz dr Kazimierz Maj (1885-1943)⁷⁸ w towarzystwie swej żony Teodory Kończa (zm. 1970)⁷⁹. Kolejny autograf naukowca i badacza znajduje się w księdze gości pod datą 11 czerwca 1930 r. Tego dnia przebywał w Podhorcach inż. Ryszard Minchejmer z Warszawy (1907-1959)⁸⁰. Podczas wizyty w pałacu mógł on również spotkać się z zapalonym automobilistą, jakim był ówczesny właściciel pałacu książe Roman Władysław Sanguszek⁸¹.

Nadto dnia 15 sierpnia 1930 r. złożył wizytę w pałacu wieloletni pracownik Ministerstwa Spraw Zagranicznych minister Zdzisław Okęcki (1874-1940)⁸². Minister gościł w pałacu w towarzystwie żony Zofii Okęckiej (1878-1963) oraz wspomnianej wcześniej Felicji ze Szczepańskich Skarbkowej⁸³.

Rezydencję Sanguszków w Podhorcach zwiedzali również w dwudziestoleciu międzywojennym podróżnicy. Pierwsza dedykacja podróżnika znajduję się podhoreckiej księdze gości pod datą 11 lipca 1928 r. Kazimierz Zawierucha – Łaczmanski zapisał: *podczas marszów po Polsce z Buska ok. Gdańska. Z wiedziałem zamek ks. Sanguszków. Sokół w marszu i biegu Polski*⁸⁴. Kolejnym turystą – wędrowcem odbywającym trzyletnią podróż pieszo po całej Polsce był Mieczysław Sobolewski, który złożył swój podpis pod datą 13 listopada 1928 r., obok którego dopisał: *Polska to Wielka Rzecz trzeba ją poznać*. Natomiast dnia 17 września 1929 r. pozostawił swój wpis podróżnik Tadeusz Wichczeski, będący w podróży krajoznawczej dokoła Polski⁸⁵.

pracował na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Dnia 27 stycznia 1933 r. został mianowany biskupem tarnowskim; B. Kumor, *Lisowski Franciszek (1876-1939)*, PSB, t. 17, red E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 472-473.

⁷⁷ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁷⁸ Kazimierz Maj (1885-1943) – lekarz. W 1907 r. otrzymał tytuł doktora medycyny. Praktykę lekarską prowadził m.in. w Starogardzie i Grudziądzu. W latach 1918–1921 służył w Wojsku Polskim. Był działaczem wielu instytucji m.in. Związku Filomatów Pomorskich, Związku Obrony Kresów Zachodnich. W 1919 r. poślubił Teodorę Kończa (zm. 1790); S. Poręba, *Maj Kazimierz (1885-1943)*, PSB, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 152.

⁷⁹ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁸⁰ Adam Ryszard Minchejmer (1907-1959) – inżynier mechanik. W latach 1926-1930 studiował na Wydziale Mechanicznym Politechniki Warszawskiej. Do wybuchu II wojny światowej pracował w Fabryce Samochodów Państwowych Zakładów Inżynierii przy produkcji Fiata 508. W 1935 r. ożenił się z Marią Małgorzatą z Wodzińskich; J. Piłatowicz, *Minchejmer Adam Ryszard (1907-1959)*, PSB, t. 21, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 282-283.; *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁸¹ A. Biernacki, op. cit., s. 509-510.

⁸² Zdzisław Narcyz Józef Okęcki (1874-1940) – dyplomata. Ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie w Innsbrucku. Następnie rozpoczął pracę w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. W 1914 r. został dyrektorem Departamentu Polityczno – Dyplomatycznego. W 1921 r. został mianowany posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym RP II kl. w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców. W 1928 r. został przedstawicielem polskiego rządu w Tokio. Dnia 1 czerwca 1930 r. został odwołany ze stanowiska. W 1905 r. poślubił Zofię Skarbek; A. Piber, *Okęcki Zdzisław Narcyz Józef (1874-1940)*, PSB, t. 23, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 663-664.

⁸³ *Księga autografów zwiedzających zamek...*, b. s.

⁸⁴ Ibidem, b. s.

⁸⁵ Ibidem, b. s.

W księdze gości pałacu podhoreckiego z lat 1923-1930 sporą grupę stanowią autografy osób z okolicznych miejscowości. Są to podpisy osób prywatnych przybyłych m.in. z Oleska, Lwowa, Brodów, Złoczowa, Stanisławowa, Białego Kamienia czy też samych Podhorców⁸⁶.

Prezentowana księga gości pałacu podhoreckiego zawiera około tysiąc siedemset autografów, wpisywanych na jej kartach przez 7 lat jej prowadzenia. Zdecydowanie najliczniejszą grupę podpisów stanowią autografy osób przybywających do Podhorców w formie grup zorganizowanych. Największą liczbę grup zorganizowanych, jakie w latach 1923 –1930 gościły w pałacu, stanowią wycieczki młodzieży szkolnej z okolicznych miejscowości. Rezydencja podhorecka i jej zbiory były prawdziwą lekcją historii po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. W tak krótkim czasie (po odzyskaniu przez Polskę niepodległości) ważne było kształtowanie świadomości narodowej wśród młodzieży. Na podstawie księgi gości widać, iż okoliczni mieszkańcy również interesowali się historią swojego regionu i licznie odwiedzali Podhorce. W analizowanym dokumencie sporą grupę stanowią również podpisy znamienitych badaczy, inżynierów, duchownych⁸⁷. W księdze gości z lat 1923-1930 występują również podpisy należące do przedstawicieli ziemiaństwa, jednak nie w tak dużej ilości jak to miało miejsce w księdze gości zwiedzających pałac w latach 1887-1935, gdzie wycieczki zorganizowane przedstawicieli tej grupy społecznej stanowiły zdecydowanie dominującą grupę wśród osób zwiedzających muzeum⁸⁸. W prezentowanej księdze gości sporadycznie występują autografy należące do osób obcego pochodzenia, jednak ze względu na charakter pisma ich odczytanie jest niezwykle trudne. Z racji okresu, w jakim prezentowana księga powstała, zawiera ona podpisy żołnierzy, jednakże ich odczytanie również ze względu na charakter pisma jest uniemożliwione. Zaznaczyć należy, iż zdecydowana większość podpisów umieszczonych w księdze została wykonana ołówkiem, co również przyczyniło się do znacznych trudności przy ich odczytywaniu. Daty widniejące przy podpisach pozwalają stwierdzić, iż najwięcej osób odwiedzało muzeum w miesiącach letnich i jesiennych. Te terminy zwiedzania pałacu pozostają zrozumiałe. Latem i jesienią dojazd i podróż była łatwiejsza i przyjemniejsza, zaś dłuższy dzień pozwalał na spokojne zwiedzanie rezydencji podhoreckiej⁸⁹. Na podstawie analizy księgi gości z lat 1923-1930 można stwierdzić, iż ogromne zainteresowanie rezydencją podhorecką oraz znajdującymi się tam pamiątkami przeszłości, jakie miało miejsce w XIX wieku trwało również w XX stuleciu.

The autograph book of visitors in Podhorce castle in the years 1923 – 1930 **Summary**

Podhorce is one of the greatest aristocratic residences. The owners of the palace were members of the families: Koniecpolscy, Sobiescy, Rzewuscy and Sanguszkowski. Wacław Rzewuski (1709-1779) created in Podhorce a huge collection of works of art, he founded an armory, an archive and a library. Whereas Leon Rzewuski (1808-1869) gave museum character to the collection gathered in the palace. After visiting the residence the guests signed in the guest book of the palace. Based on the analysis of the guestbook from the years 1923-1930 it can be concluded that the palace was visited by representatives of different social strata.

⁸⁶ Ibidem, b. s.

⁸⁷ Ibidem, b. s.

⁸⁸ Por. Ibidem, b. s.; K. Paduch op. cit., s. s. 91-105.

⁸⁹ *Księga autografów zwiedzających zamek....* b. s.

The largest group were the excursions organized by scholarly institutions (school children, scouts, students). The document includes signatures of the representatives of the Polish gentry, distinguished professors, scientists, researchers and senior clerics. The presented book contains about one thousand seven hundred autographs, that had been placed in the book for seven years of its conduct. A significant number of signatures in the document confirms the enormous interest in the Podhorce collection in the twentieth century.

Keywords: The autograph book, Podhorce, Rzewuscy, Sanguszkowie

Nota o Autorze: Katarzyna Paduch – absolwentka historii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Obecnie doktorantka Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, na którym pod kierunkiem prof. dr hab. Jolanty M. Marszałskiej przygotowuje rozprawę doktorską: „Biblioteka rodowa Rzewuskich h. Krzywda w Podhorcach w XVIII i XIX wieku.”